Azərbaycan xalqı dünyada ən qədim tarixə, zəngin dövlətçilik ənənələrinə və mədəniyyətə malik olan xalqlardan biridir. Bu qədim və zəngin tarixi vərəqlədikcə, bir azərbaycanlı olaraq qürur hissi keçirir, mənsub olduğumuz xalqın dünya tarixində müstəsna yeri olduğuna bir daha əmin oluruq. Dünya xalqları içərisində ilk siyasi qurumlar, dövlət və dövlət orqanları yaradıb, onu idarə etməyi bacarması onun dövlətçilik tarixini təsdiq edir. Dövlət qurmaq və dövləti idarə etmək, onu qoruyub saxlamaq, onun ənənələrini yaşatmaq hər xalqa nəsib olmur. Lakin bu da acı bir həqiqətdir ki, XIX əsrin əvvəllərində Çar Rusiyası tərəfindən Şimali Azərbaycan işğal olunub, onun dövlətçilik ənənələrinə müvəqqəti olaraq son qoyulsa da, əraziləri Qacarlar İranı və Çar Rusiyası arasında bölüşdürülsə də, xalq öz milli dövlətçilik ənənələrini unutmadı.

Şərəfli ömrün səhifələri

Ümummilli lider Heydər Əliyevin yaxın silahdaşı, görkəmli dövlət xadimi, tarix elmləri doktoru, professor Dilarə xanım Seyidzadə

1813-cü il Gülüstan, 1828-ci ildə bütöv Azərbaycanı iki hissəyə parçalayan cinayətkar sövdələşmələrdən 90 il sonra - 1918-ci ildə Azərbaycan xalqı özünün tarixi torpaqlarının bir hissəsində - yalnız Şimali Azərbaycan torpaqlarının 114 min kvadratkilometrində milli dövlətçiliyini bərpa edə bildi. Müstəqilliyyə gedən bu yol çox ağır və məşəqqətli olmuşdur. XX əsrin əvvəlində formalaşan, inkişaf edən və getdikcə güclənən milli düşüncənin daşıyıcılarını və milli kapital nümayəndələrinin fəaliyyətini ilk dəfə Azərbaycan tarixşünaslıq elmində işıqlandıran, bu böyük insanlar haqqında dəqiq faktları xalqımıza olduğu kimi təqdim edən alim, tarix elmləri doktoru, professor Dilarə Bağır qızı Seyidzadənin elmi fəaliyyətində xüsusi yer tutur. Doğrudur, Azərbaycan tarix elminin çox görkəmli nümayəndələri vardır və onlar milli tariximizin bir çox aktual problemlərinin tədqiqində müstəsna xidmətlər göstərmişlər. Lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan milli tarixşünaslığında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə gedən bu möhtəşəm yolun tarixini hələ sovet hakimiyyəti illərində öyrənən məhz Dilarə xanım Seyidzadə olmuşdur.

Dilarə xanım Seyidzadə əslən qədim Azərbaycan şəhəri İrəvandan olan məşhur Seyidzadələr ailəsində 1939-cu ildə Bakıda dünyaya göz açmışdır. 1918-ci il mayın 29-da ağır və acı bir "zərurətdən" doğan "səbəb" nəticəsində Azərbaycan Milli Şurasının qərarı ilə Osmanlı sultanı IV Muradın təbirincə desək, "Azərbaycanın gözünün nuru - İrəvan" şəhəri və onun ətrafında olan 9 min kvadratkilometr ərazi ermənilərə güzəştə gediləndən sonra İrəvan şəhəri və ətraf bölgələrin minlərlə azərbaycanlı əhalisi erməni faşizminin törətdiyi cinayətlərin qurbanına çevrildi. İrəvanda yaşayan yerli azərbaycanlı əhalinin böyük əksəriyyəti, o cümlədən ziyalılar öz doğma şəhərlərini tərk etmək məcburiyyətində qaldılar. Əziz Əliyev, Mustafa bəy Topçubaşov, Səid Rüstəmov, Kamil Əliyev, Heydər Hüseynov, Mehdiquluxan İrəvanski, Abbasquluxan İrəvanski, Cəfər Xəndan, Qazıyevlər, Bağırbəyovlar və İrəvan şəhərinin tanınmış bir çox ziyalı ailələri kimi, Seyidzadələr ailəsi üçün də doğma şəhəri tərk etmək zərurəti yarandı. Çünki erməni faşizminin törətdiyi cinayətlər nəticəsində İrəvandan pərən-pərən düşən Seyid Məhəmmədin nəvələri Həsən, Hüseyn, Bağır və Zəhra Türkiyənin İğdır, Ərzurum və Qars şəhərlərindən keçərək 1920-ci ildə Tiflisə gəldilər. Ataları Seyid Qasım vəfat etdikdən sonra Tiflisə gələn və burada bir neçə il yaşayan ailənin övladlarından biri - Bağır Seyidzadə 1925-ci ildə Bakıya köçür. Hələ kiçik yaşlarından elmə böyük maraq göstərən Bağır Seyidzadə indiki Bakı Neft və Mühəndislər Universitetinə daxil olur, lakin jurnalistliyə böyük maraq göstərir, çox qısa zaman ərzində fars və fransız dillərini mükəmməl öyrənir və tərcümə işi ilə məşğul olur. Bağır Seyidzadə ixtisasca həkim olan Qeys xanımla ailə qurub və bu ziyalı ailəsində üç uşaq: Fuad, Dilarə və Xoşqədəm adlı övladlar dünyaya göz açıb.

Seyidzadələr ailəsinin ən tanınmış üzvlərindən biri dünyaşöhrətli kinorejissor, "O olmasın, bu olsun", "Yenilməz batalyon", "Dəli Kür" və "Qaynana" bədii filmlərin rejissoru Hüseyn Seyidzadədir. Bütün həyatını Azərbaycan milli kino sənətinin inkişafına sərf edən bu insan yaratdığı ölməz sənət əsərləri ilə milli mədəniyyət tarixində silinməz iz qoymuşdur. Dilarə xanımın göz açdığı ailənin Azərbaycan xalqının tarixində müstəsna yeri vardır. Atası Bağır Seyidzadənin və əmisi Hüseyn Seyidzadənin görkəmli dövlət və mədəniyyət xadimləri, qardaşı Fuad Seyidzadənin çox qeyri-adi istedada malik memar, bacısı Xoşqədəm xanımın Əməkdar mədəniyyət işçisi kimi xalqımızın tarixində onların hər birinin xüsusi yeri vardır. Bu bir danılmaz həqiqətdir ki, Dilarə xanım Seyidzadənin tarix elmində müstəsna yeri vardır.

Dilarə xanım Seyidzadə 1946-cı ildə Bakı şəhər 134 saylı məktəbin birinci sinfinə daxil olub, lakin atası Bağır Seyidzadənin diplomatik işə keçməsi ilə əlaqədar olaraq əvvəlcə Təbrizdə keçmiş SSRİ Baş konsulluğu nəzdində fəaliyyət göstərən sovet məktəbində 1948-ci ilədək təhsil almışdır. 1948-ci ildə isə o, ailəsi ilə birlikdə atasının diplomatik xidmətinin başa çatması ilə əlaqədar Bakıya qayıdaraq, əvvəlcə 134 saylı məktəbdə təhsilini davam etdirir, 1955-1956-cı illərdə isə Bakı şəhər 6 saylı orta məktəbdə orta təhsilini başa vurur.

Dilarə xanım 1956-cı ildə sənədlərini Bakı Dövlət Universiteti Tarix fakültəsinin rus bölməsinə təqdim edir və qəbul imtahanlarını uğurla verərək birinci kursa daxil olur.

Universiteti uğurla bitirən Dilarə xanım Azərbaycan EA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutuna işə qəbul edilir. O, 1964-1967-ci illərdə SSRİ EA Tarix İnstitutunun doktoranturasına daxil olur. Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini almaq üçün ona tanınmış tarixçi-alim Əlövsət Quliyevin təklifi ilə ilk tədqiqat mövzusu olaraq "Azərbaycan burjuaziyası 1905-ci ildə" adlı dissertasiya mövzusu verilir. Dilarə xanım 1974-cü ilin fevralında bu dissertasiya işini uğurla Tarix İnstitutu nəzdində yaradılmış Dissertasiya Şurasında müdafiə edir və tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsinə layiq görülür. Qeyd edək ki, bu mövzu Dilarə xanım Seyidzadəyə qədər Azərbaycan tarixşünaslığında tədqiq olunmamışdı. Doğrudur, bu problem keçmiş Sovet Rusiyası tarixşünaslığında marksizm-leninizm konsepsiyası mövqeyindən tədqiq olunsa da, bu əsərlərin bir neçəsində çar Rusiyası Dövlət Dumasında Azərbaycan deputatlarının bəzilərinin fəaliyyətinə sinfi nöqteyi-nəzərdən yanaşıldığı məlumdur. Dilarə xanım Seyidzadə bu məsələyə 1991-ci ildə nəşr etdirdiyi "Azərbaycan deputatları Rusiya Dövlət Dumasında" adlı əsərində öz münasibətini bildirmişdir. O, azərbaycanlı deputatların I Dövlət Dumasında fəaliyyətinin B.Y.Stelnik tərəfindən 1983-cü ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan burjuaziyası və Dövlət Duması" adlı məqaləsinə verdiyi elmi-tənqidi qiymətdə öz əksini tapmışdır. Lakin həmin dövrdə bu problemlə bağlı istinad ediləcək obyektiv elmi ədəbiyyat yox idi.

Yazılan ədəbiyyatın əksəriyyətində Azərbaycan milli burjua nümayəndələri istismarçı sinfin nümayəndələri kimi təqdim olunurdu. Həqiqəti əks etdirən çoxsaylı arxiv sənədlərinə isə toxunulmamışdı. Təkcə keçmiş SSRİ məkanında deyil, həm də dünya tarix elmində böyük nüfuz qazanmış Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü Əlövsət Quliyev bu mövzunun tədqiqinin aktual olduğunu qeyd edəndə sovet hakimiyyəti ideoloji sisteminin hökmran olduğu bir şəraitdə onun gənc bir tədqiqatçı qıza təklif ediləndə, bu problemin tədqiqinin nə qədər çətin olduğunu bilirdi. Lakin bu da bir danılmaz həqiqətdir ki, Əlövsət Quliyev tam əmin idi ki, bu ağır elmi işin öhdəsindən gənc və istedadlı tədqiqatçı Dilarə Seyidzadə gələ biləcək. Dilarə xanım Seyidzadə mövzunu tədqiq edərkən, ilk növbədə, Moskva, Sankt-Peterburq, Tiflis və Bakı şəhərlərində yerləşən dövlət arxivlərində saxlanılan sənədləri öyrənir. Xüsusilə də H.Z.Tağıyev, A.M.Nağıyev, A.S.Əsədullayev, İ.Hacınski, A.M.Muxtarov, A.B.Quliyev kimi sahibkarların, Ə.M.Topçubaşov, F.X.Xoyski, M.Y.Cəfərov, M.Ə.Rəsulzadə, X.Xasməmmədov, N.B.Yusifbəyli, Ə.Haqverdiyev, Ə.Ağaoğlu, M.H.Hacınski və digər milli ziyalıların fəaliyyəti ilə dərindən tanışlıq Dilarə xanıma XX əsrin əvvəlində Şimali Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında baş verən hadisələrin mahiyyətini bütün təfərrüatı ilə öyrənməyə imkan vermişdi.

Məlum bir həqiqətdir ki, Dilarə xanım sovet dövründə apardığı tədqiqatlar əsasında XX əsrin əvvəlində Şimali Azərbaycanda yaranmış ictimai-siyasi vəziyyət, siyasi təşkilatların yaranması, 1905-1906-cı illərdə çar Rusiyası hakim dairələrinin təhriki ilə ermənilər tərəfindən qəsdən yerli azərbaycanlı əhaliyə qarşı törədilən cinayətlərin mahiyyətinin açılmasına, azərbaycanlı əhalinin Əhməd bəy Ağaoğlu və digər ziyalıların təşəbbüsü ilə özünü müdafiə etmək üçün "Difai" və "Müdafiə" təşkilatlarını yaratmalarına dair faktlar çox qiymətli idi. 1906, 1907 və 1912-ci illərdə Rusiya Dövlət Dumasına keçirilən seçkilərdə Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Xəlil bəy Xasməmmədov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, İsmayıl xan Ziyadxanov, Məmməd Yusif Cəfərov kimi milli-demokratik ziyalıların deputat seçilmələri, 1906-cı ildə İsmayıl xan Ziyadxanovun Dövlət Dumasında etdiyi ittihamedici çıxışını öz monoqrafiyasında nəşr etdirməsi Azərbaycan xalqının milli müstəqillik yolunun nə qədər ağır olduğunu elmi əsaslarla sübut etməyə imkan verdi.

30 ilə yaxın bir dövr ərzində apardığı tədqiqatların nəticəsi olaraq Dilarə xanım 1991-ci ildə "Azərbaycan deputatları Rusiya Dövlət Dumasında" adlı 9 çap vərəqi həcmində monoqrafiyasını nəşr etdirdi. Qeyd etməliyəm ki, bu əsər Sovet imperiyasının süqutu ərəfəsində Azərbaycanın XX əsrin əvvəlində siyasi və sosial-iqtisadi həyatını əks etdirən, milli demokratik hərəkatın yüksəlişini, Çar Rusiyasının Cənubi Qafqazda yeritdiyi müstəmləkə siyasəti, 1909-cu ildən başlayaraq Azərbaycan milli kapital nümayəndələrinin siyasi kredosunun formalaşması, azərbaycanlı deputatların Rusiya Dövlət Dumasında milli mənafedən çıxış edərək göstərdikləri fəaliyyət geniş şəkildə işıqlandırılmışdır.

1993-cü ildə tədqiq etdiyi mövzu üzrə Dilarə xanım Seyidzadə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etdi və həmin il mayın 21-də ona tarix elmləri doktoru elmi dərəcəsi verildi. Bu dövr Azərbaycan xalqının həyatında çox mürəkkəb bir dövr idi.

1993-cü ildə Azərbaycan xalqının həyatında müstəsna bir hadisə baş verdi. 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan xalqı 1993-cü ildə 70 il həsrətində olduğu milli dövlətçiliyi itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Zəngin dövlətçilik ənənəsinə malik olan Azərbaycan xalqı böyük dövlət xadimi, XX əsrin ikinci yarısında milli şüurun dirçəlişində, gələcək milli müstəqil dövlətçilik ideyasının əsaslarını yaratmış Heydər Əliyevi milli müstəqilliyi və xalqı xilas etmək üçün hakimiyyətə dəvət etdi. Azərbaycan tarixini, mədəniyyətini, onun həyatının bütün sahələrini, o cümlədən onun tanınmış ziyalılarını, ilk növbədə, alimlərini dərindən tanıyan Heydər Əliyev milli dövlət quruculuğunda, ilk növbədə, xalqına, onun qiymətli ziyalılarına arxalandı, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması işinə onları dəvət etdi. Bu ziyalılar içərisində Dilarə xanım Seyidzadə də var idi.

Həyatının 32 ilini milli tarix elminin ən mühüm elmi problemlərindən birinə - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurucularının 1918-ci ilin mayına qədər olan dövrünün tədqiqinə həsr etmiş t.e.d., professor Dilarə xanım Seyidzadə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasına işə dəvət olundu. Bu faktı da qeyd etməliyəm ki, t.e.d., professor Dilarə xanım Seyidzadə 1993-cü ilə qədər iki monoqrafiyanın, 30-dan çox elmi məqalənin və Azərbaycan tarixinə dair bir çox sanballı ümumiləşdirici elmi nəşrlərin həmmüəllifidir. Dilarə xanım Seyidzadə işə dəvət olunsa da, elmdən, tədqiq etdiyi elmi problemdən ayrılmadı. O, 1997-ci il yanvarın 31-də ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan MEA-nın aparıcı alimləri ilə görüşünün iştirakçısı kimi, Ulu Öndərin "Azərbaycanın XIX-XX əsrlər tarixi" yenidən yazılmalıdır" fikrini əsas götürərək 1998-2003-cü illərdə Azərbaycan MEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun nəşr etdiyi **yeddi cildlik "Azərbaycan tarixi"nin IV və V cildlərinin yazılmasında bilavasitə iştirak etmişdir.** Qeyd etməliyəm ki, bununla kifayətlənməyən Dilarə xanım 1998-ci ildə özünün **"Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində: müstəqilliyə aparan yollar"** adlı 15 çap vərəqi həcmində yenidən işlədiyi, sovet dövründə çap etdirə bilmədiyi faktların da daxil edildiyi möhtəşəm monoqrafiyasını nəşr etdirdi. Qeyd edək ki, bu monoqrafiyada ilk dəfə Azərbaycan tarixşünaslığında XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəlində Şimali Azərbaycanda xalqın müstəqillik uğrunda apardığı mübarizə hərəkatının yaranması, formalaşması və inkişafı, milli kapital təbəqəsinin formalaşması, inkişafı, onların mənsub olduqları xalqın milli mənlik şüurunun oyanması, maariflənməsi işində iştirakı, bu insanlarda siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəlməsində, vətəndaşları olduqları ölkənin müstəmləkə siyasətinə qarşı çıxış edərək mənsub olduqları xalqın hüquqları uğrunda mübarizə aparmaları tədqiq edilib. Hər cür maneə, çətinlik və məhdudiyyətlər şəraitində deputat seçilmiş Azərbaycan xalqının nümayəndələrinin Çar Rusiyasının Dövlət Dumasının tribunasından xalqın haqq səsini bütün imperiya sahiblərinə çatdırmaları bu əsərdə zəngin arxiv sənədləri, elmi ədəbiyyat və mənbələr əsasında öz əksini tapmışdır. Əsərin "Rusiya Dövlət Duması və Azərbaycan" adlı iki paraqrafdan ibarət III fəslində və ondan sonra buraya əlavə edilən "Son söz" hissəsində müəllif tərəfindən Çar Rusiyasının qanunverici orqanında azərbaycanlı deputatların fəaliyyəti, onların milli müstəqilliyə gedən yolu necə saldıqları tarixi-xronoloji ardıcıllıqla yüksək elmi təhlil əsasında şərh edilmişdir. "Son söz" hissəsində müəllif 1916-cı ildə Məmməd Yusif Cəfərovun müsəlman parlament fraksiyası adından çıxışını verərək Azərbaycan xalqının etiraz səsini səsləndirmişdi: "Heç vaxt milli əsarət zülməti indiki azadlıq mübarizəsi dövründəki səviyyəyə gəlib çatmamışdır. Heç vaxt mərkəzləşdirilmiş rəhmsiz bürokrat mexanizmi Rusiyanın özgə xalqların milli hisslərini bu qədər təhqir etməmiş və indiki qədər onların məişət və mənəvi xüsusiyyətlərini eybəcərləşdirməmişdir". Bu çıxış əslində mahiyyət etibarı ilə milli müstəqilliyə bir çağırış idi. Buna görə də t.e.d., professor Dilarə xanım Seyidzadənin yazdığı bu əsəri haqlı olaraq Azərbaycan milli tarixşünaslığında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə aparan yolu işıqlandıran ilk tədqiqat işi hesab edilir.

Məsələnin maraqlı tərəfi odur ki, Dilarə xanım bu tədqiqat işinin yüksək elmi səviyyəsi ilə kifayətlənməyib, onun üzərində yenidən işlədi və 2004-cü ildə bu əsərin yeni variantını hazırladı. 2004-cü ildə bu əsər Azərbaycan, 2011-ci ildə ingilis, 2018-ci ildə isə rus və türk dillərində nəşr olundu. Qeyd etməliyəm ki, bu əsər 1998-ci il nəşrindən xeyli fərqlənir. 23 çap vərəqi həcmində çap olunan əsər 836 istinad, çoxsaylı mənbələr, dövri mətbuat, Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivi, Rusiya Dövlət Tarix Arxivi (Sankt-Peterburq), Rusiya Federasiyası Dövlət Arxivi (Moskva), Gürcüstan Dövlət Arxivi və AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxivində saxlanılan materiallar, sənədlər əsasında yazılmışdır və müasir Azərbaycan tarix elmi və tarixşünaslığı üçün xüsusi elmi və siyasi dəyər kəsb edir. Əsərdə ilk dəfə müəllif tərəfindən I Dövlət Dumasında İrəvan və Yelizavetpol quberniyalarında ermənilərin yerli azərbaycanlı əhaliyə qarşı törətdikləri cinayətlər və aqrar məsələ ilə bağlı azərbaycanlı deputat İsmayılxan Ziyadxanovun çıxışını verir və bu çıxışın Çar Rusiyasının Cənubi Qafqazda yeritdiyi müstəmləkə siyasətinin yerli azərbaycanlı əhali üçün ağır nəticələr verdiyini göstərməklə bərabər, bu siyasətin antiinsani mahiyyət daşıdığını faktlarla təsdiq edir. Sonuncu nəşrin diqqəti cəlb edən bir cəhəti də odur ki, əsərə əlavə olaraq azərbaycanlı deputatların 1906-1917-ci illərdə fəaliyyət göstərmiş I, II, III və IV Dövlət dumalarında azərbaycanlı deputatların (Ə.M.Topçubaşov, F.X.Xoyski, X.Xasməmmədov, İ.Z.Tağıyev, Ə.Haqverdiyev, M.Y.Cəfərov, İ.Ziyadxanov, M.Əliyev, Z.Zeynalov) çıxışları ilə bərabər, onların və o cümlədən Əli bəy Hüseynzadənin, M.Ə.Rəsulzadənin, Əhməd bəy Ağaoğlunun fotoşəkillərini, "Difai" və "Müdafiə" təşkilatlarının möhürlərinin və Dövlət Dumasının binasının fotoşəkillərini vermişdir.

Professor Dilarə xanım Seyidzadənin "Azərbaycan XX əsrin əvvəlində: müstəqilliyə aparan yollar" əsəri müasir Azərbaycan milli tarixşünaslıq elminə əvəzsiz bir töhfədir. Dilarə xanımın milli tarixçi kadrların yetişdirilməsində də böyük xidmətləri vardır. O, tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini almaq üçün institutun bir neçə doktorant və dissertantına elmi rəhbərlik etmiş və tarix üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsini alan iddiaçıların elmi məsləhətçisi olmuşdur. Mən yuxarıda 1993-cü ildə ölkəmizin siyasi həyatında baş verən hadisələrdən bəhs etmişdim və qeyd etmişdim ki, Ulu Öndər Heydər Əliyev yeni, müstəqil Azərbaycanın dövlət quruculuğu işinə başlayarkən Azərbaycan xalqının tanınmış ziyalıları, elm və mədəniyyət xadimləri ilə bir neçə dəfə görüşlər keçirdi və bu ziyalıların, elm adamlarının bir neçəsini dövlət strukturlarında işləməyə dəvət etdi. Bu ziyalılar içərisində t.e.d., professor Dilarə xanım Seyidzadə də var idi. Əslində Ulu Öndər Seyidzadələr ailəsini çox yaxşı tanıyırdı. Bu ailənin necə yüksək milli düşüncə sahibi olduğunu çox gözəl bilirdi. Mən Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivində işləyərkən bir sənədə rast gəldim. Bu sənəd 1950-ci il 23 sentyabr 479 saylı "tam məxfi, təcili, yalnız şəxsən" qrifi ilə Azərbaycan KP MK-nın Xüsusi Şöbəsinin müdiri Novikovanın imzası ilə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri T.Quliyevə, MK katibi T.Yaqubova, Dövlət Təhlükəsizlik naziri S.Yemelyanova və Daxili İşlər naziri S.Atakişiyevə ünvanlanmış müraciət məktub idi. Məktuba Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizlik naziri S.Yemelyanovun hazırladığı 753 səhifəlik arayışdan götürülmüş 4 səhifəlik siyahı idi. S.Yemelyanovun hazırladığı bu siyahıda 1950-ci ildə Azərbaycan SSR-də dövlət orqanlarında çalışan bir sıra məsul şəxslərin və ziyalılarının Türkiyədə qohumlarının olmaları, onların düşüncələrinin sovet düşüncəsi deyil, milli, türkpərəst elementlər olduğu qeyd olunur və onlar haqqında qərar qəbul etmək üçün təkliflər verilir. 753 səhifədən ibarət hazırlanmış bu arayışın 398-401-ci səhifələrini həmin siyahı təşkil edir. Bu siyahıda respublikanın tanınmış dövlət, elm və mədəniyyət xadimlərinin adları verilmişdir. Bu adlar içərisində Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədrinin müavini Həsən Əli oğlu Seyidov, Azərbaycan EA-nın Prezidenti Musa Mirzə oğlu Əliyev və Azərbaycan SSR Kino sənayesi naziri Bağır Qasım oğlu Seyidzadənin də adı vardır. Onun adının qabağında tutduğu vəzifədən azad edilməsi yazılmışdır *(ARPİİSSA, f.1, siyahı 36, sax. qov. 170, səh. 398-401).* Məsələnin maraqlı tərəfi odur ki, Vətəninə, millətinə, torpağına bütün varlığı ilə bağlı olan bu insanların günahları onların azərbaycanlı olmasından ibarət idi və onlar milli düşüncə sahibi idilər. Bağır Seyidzadənin qardaşı, Azərbaycan milli kino sənətinin təkrarolunmaz nümunələrini yaratmış Hüseyn Seyidzadənin də həyat yolu hamar olmamışdır. Onun rejissoru olduğu "Dəli Kür" filminin başına gətirilən oyunlar bir daha sübut edir ki, o, milli düşüncə sahibi idi, Vətəni Azərbaycana bütün varlığı ilə bağlı idi. Oğlu Fuadın gənc ikən faciəli vəfatı da bu talenin bir səhifəsidir. Buna görə də Dilarə xanım Prezident Administrasiyasına işə dəvət olunandan sonra çox keçmədən Ulu Öndər Heydər Əliyev onu özünə köməkçi təyin edir. Nə üçün məhz Dilarə xanım? Ona görə ki, o, dərin elmi bilik, yüksək mədəniyyət və intellekt sahibi olmaqla bərabər, həm də doğrunun, düzgünlüyün, həqiqətin nümunəsi idi. Doğru danışmaq, həqiqəti hər yerdə çəkinmədən demək və müdafiə etmək, insanpərvərlik və xeyirxahlıq etmək bu insanı xarakterizə edən ən mühüm xüsusiyyətlərdir.

Ulu öndər, müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əliyevin köməkçisi olmaq hər kəsə qismət olan səadət deyildir. Bu səadət və seçim Dilarə xanım Seyidzadənin taleyinə yazılmışdı. 10 il ərzində hər addımda Ulu Öndərin yanında olmaq, keçirdiyi görüşlərdə iştirak etmək, xalqımızın, millətimizin, Vətənimiz Azərbaycanın gələcək taleyi ilə bağlı qərarların qəbul edilməsinin şahidi olmaq, XX əsrin əvvəlində milli müstəqilliyə gedən yolun tarixini yazan bir alim və vətənpərvər bir ziyalı xanım üçün böyük səadət və həyat məktəbi idi. Mən həmişə Dilarə xanımla görüşəndə və onunla söhbət edəndə ondan millətimiz, xalqımız, Vətənimiz Azərbaycan üçün, onun tarixi üçün əvəzsiz, qiymətinin verilməsi mümkün olmayan memuar yazmağını xahiş edirəm. Çünki Dilarə xanım Seyidzadənin Ulu Öndərin köməkçisi və bir tarixçi-alim kimi xatirələri daha səciyyəvi, unikal və orijinallığı ilə fərqli olar.

Dilarə xanımın əməyi dövlətimiz tərəfindən yüksək səviyyədə qiymətləndirilib. O, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamları ilə "Şöhrət" (24.X.2009) və "Şərəf" (24.X.2019) ordenləri və 2023-cü ildə isə "Heydər Əliyevin 100 illiyi (1923-2023)" yubiley medalı ilə təltif olunmuşdur. Dilarə xanım Seyidzadə 2022-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə yaradılmış Qərbi Azərbaycan İcmasının İdarə Heyətinin üzvüdür. O, indi də ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edir. O, həyatda büllur kimi saflıq, paklıq, düzgünlük, xeyirxahlıq, mərdlik nümunəsidir.

Böyük bir İnsan, Alim və fəxr edərək vətəndaşı olduğumuz müasir, müstəqil Azərbaycanın qurulmasında bilavasitə iştirak edən, əslən qədim İrəvan şəhərindən olan dövlət xadimi Dilarə xanım Seyidzadəyə möhkəm cansağlığı, elmi və ictimai fəaliyyətində uğurlar arzulayırıq.

Cəbi BƏHRAMOV,
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun "Qərbi Azərbaycan tarixi" şöbəsinin rəhbəri, t.ü.f.d., dosent.